

ŠARLATÁN JE KAŽDÝ MOCNÝ MUŽ, KTERÝ SE NEDOKÁŽE VYROVNAT SE SVÝM DAREM

Snímek Agnieszky Holland se vymyká ze standardu tuzemských životopisů

31. 8. 2020, Respekt – autor: Jindřiška Bláhová

Před sedmi lety natočila polská režisérka Agnieszka Holland snímek Hořící keř, sondu do normalizačního Československa prostřednictvím osudu Jana Palacha, jeho rodiny a obhájkyň Dagmar Burešové. Teď do kin vstoupil její další „český“ film zasazený jednou nohou do komunistického totalitního režimu v Československu – a tou druhou do období první republiky a protektorátu.

Snímek Šarlatán o léčiteli Janu Mikoláškově je podstatně tradičnější životopisný film než společensky a morálně kontemplativní Hořící keř, který šel proti proudu přesunutím pozornosti z mytického příběhu Jana Palacha na „vedlejší“ příběh jeho obhájkyň. Drží svého titulního hrdinu pevně v centru pozornosti a do velké míry ho nechává vyprávět. Ale i tak se režisérce daří zajímavě rozšířit aktuálně populární tuzemský žánr životopisů osobností, přes jejichž životy prošly moderní velké československé dějiny.

Když umřel Zápotocký

Šarlatán měl původně přijít do českých kin už v březnu – podpořený reputací filmu uvedeného slavnostně na festivalu v Berlíně, kde je Holland v posledních letech štamgastem. Na německé přehlídce měly premiéru v soutěži její poslední dva snímky Pan Jones a Přes kosti mrtvých, Šarlatán se promítal mimo soutěž. Prestiž, která měla v kombinaci s Ivanem Trojanem v hlavní roli přitáhnout pozornost, ale vyšuměla do ztracena kvůli pandemii koronaviru, která zavřela kina a přiměla distributory přesouvat plánované premiéry. Zatímco například Zátopek se do kin dostane až příští rok, Šarlatán se nakonec v kinech objevil s pětiměsíčním zpožděním na konci srpna. V těsném závěsu za dramatem Havel.

Zatímco hlavního protagonistu snímku Havel není nutné představovat, Jan Mikolášek je figurou podstatně méně známou. Vyučený zahradník z Rokycan se vypracoval na vyhlášeného přírodního léčitele, k němuž se sjížděli nemocní z celé republiky a který léčil kromě obyčejných lidí i mocné a slavné za každého režimu. Ať to byl Tomáš Garrigue Masaryk a Olga Scheinplflugová za první republiky, tajemník Adolfa Hitlera Martin Bormann nebo protektor Karel Hermann Frank během německé okupace či komunistický prezident Antonín Zápotocký.

Mikolášek si vybudoval v Jenštejně luxusní vilu, prosperující ordinaci a bylinkářskou firmu, na které zbohatl a která mu umožňovala žít v luxusu. Po Zápotockého smrti v roce 1957 však proti němu komunisté zahájili diskreditační kampaň, která ho vykreslila jako šarlatána parazitujícího na lidech a socialismu. Režimu vadilo jeho bohatství, soukromý podnik i nezastíraná víra. Ve vykonstruovaném procesu byl odsouzen za krácení daní, předražování bylin nebo korupci. Jeho majetek propadl státu. K léčitelství se po propuštění nevrátil.

Snímek Šarlatán příznačně začíná právě Zápotockého smrtí. S ní totiž vstupuje do Mikoláškovy života předzvěst jeho neslavného konce, vyprchávání jeho moci i dramatické zvraty, na které autoři kladou největší důraz. Po smrti dělnického prezidenta, který k léčiteli cítil vděčnost, protože mu zachránil nohu před amputací, přichází Mikolášek o mocného ochránce a je vydán na milost a nemilost režimu, který v něm viděl třídního nepřítele. Situaci mu neulehčil ani fakt, že ženatý Mikolášek byl pravděpodobně homosexuál, přičemž až do roku 1961 byla homosexualita v Československu trestná.

Úvodní scéna zároveň ustanovuje princip, jakým pak režisérka Mikoláškův příběh vypráví. Skládá jej spíše z výjevů, z momentů zmrazených v čase, které jsou volně pospojované pamětí. Mikoláškův život se odhaluje ve flashbacích během výslechu a jeho pobytu v komunistickém vězení, kde čeká na proces. Průhledy do minulosti se pohybují mezi jeho mládím poznamenaným střety s otcem, zkušeností z první světové války i setkáním s rakouskou léčitelkou (mladého Mikoláška hraje syn Ivana Trojana Josef). A mezi životem úspěšného léčitele proplouvajícího všemi režimy.

Scénář se drží srozumitelných momentů, které mohou vykreslit Mikoláškovu tvrdohlavost či diagnostické schopnosti, a zvratů, na nichž se dá snáze ukázat zločinnost totalitního režimu. Nevyhnutelně vynechává velké úseky z Mikoláškovy života. Třeba jeho zahradnické působení na šlechtických dvorech, jeho snahu dostat se z fronty nebo potyčky se zákonem.

Jednu rovinu ale snímek přidává, fiktivní Mikoláškův vztah s jeho asistentem. Toho ztvárnil objevný slovenský herec Juraj Loj, jenž skvěle sekunduje asketicky přísnému Ivanu Trojanovi v jedné z jeho nejtěžších rolí. Vyfabulovaná aktualizace vnáší do filmu spolu s romancí i napětí a riziko zapovězeného – a objevily se výtky, že se tak snímek snaží nabrat body u liberálního publika, které čeká u Agnieszky Holland politickou angažovanost. Je fakt, že film vysílá pozitivní signál v době, kdy se v režisérčině rodném Polsku útočí na

LGBT komunitu. Ale jeho smyslem je spíš snaha dostat se co nejbliž k člověku, který si pečlivě budoval vlastní obraz mocného a nedotknutelného muže, do něhož „selhání“ vlastní homosexuality nepatří – jak ukazují jeho knižní vzpomínky.

Jasno a zakaleno

Šarlatán se tak rozpadá na dvě vrstvy. Na tu, která je jasná, a na tu, která je zakalená. Až doslovně ukázkově jsou podané velké dějiny, které nakonec Mikoláška semelou. Nacismus i komunismus mají brunátné tváře pomstychtivých a hulákajících důstojníků nebo vyšetřovatelů. A kameraman Martin Štrba pro ně volí i adekvátně asketickou paletu studených tónů. V pojetí obou totalit je Agnieszka Holland zkušená režisérka – za snímek o holocaustu V temnotách byla nominovaná na Oscara, Pan Jones je životopisem novináře, který přinesl světu zprávu o hladomoru na Ukrajině v době stalinského režimu. O poznání méně jednoznačný je sám Mikolášek. V dobrém i frustrujícím.

Na jednu stranu s ním tvůrci sympatizují a nepochybuji o jeho schopnostech. Je přitom dost možné, že Mikolášek byl megalomanský šarlatán, ale snímek je k němu v tomhle ohledu milosrdný. Ve vracejících se scénách Mikolášek bezchybně diagnostikuje z lahviček moči prosvícených slunečným paprskem nemoci svých pacientů. Oslní i nacistické špičky, určí dokonce, že moč patří člověku už několik hodin mrtvému.

Na druhou stranu Holland pracuje s nejistotou. Ví, že žádného člověka nejde plně pochopit. Že to nejpodstatnější a nejosobnější se do dějin nedostane. Není proto příliš svázaná doslovností. Zajímá ji jako historická postava, ale o něco více jako nositel obecnějších témat sbíhajících se v jednom člověku: pýcha, víra, temnota mocných mužů, kteří se nedokážou popasovat se svým darem nebo ho využívají jako výmluvu.

„Její“ Mikolášek je pyšný, arogantní, manipulativní, krutý vůči blízkým, nedotknutelný – pacienty a hosty ostatně vítala na jeho zahradě jeho pozlacená socha. Je pragmatik a konformista přesvědčený, že jeho dar si zaslouží každý boží tvor. Ale zároveň ho přitahovala moc, která z léčení nacistů nebo prominentních komunistů plynula. Jeho „zázračné“ schopnosti tvůrci konfrontují s vírou a Bohem – ten je ostatně jediný, s kým je ochotný pyšný hrdina vést dialog, protože mu dal jeho dar. A s ním i nepochopitelný paradox. Ve filmu se objeví motiv až sebestačsky trestající víry spojený se zapovězenou sexualitou. I láskou, která ho dělá šťastným, nakonec prosvítne temnota.

Nemožnost pochopit Mikoláška ale ne vždy funguje jako princip. Často není vůbec jasné, proč se chová, jak se chová. Proč propuká ve výbuchy zlosti, proč rozmlátí pytel s narozenými koťaty. Samoúčelné, nemotivované výjevy zejí z plátna jako bodnutí do tmy. Je možné si hodně domýšlet o Mikoláškově psychologickém profilu ukázkového narcisty, kterému vše nasvědčuje, nicméně v toku vyprávění jde o selhání. Formativní zkušenost z první světové války je příznačně zploštěná na jednu nejvíce polopatickou scénu, kdy musí Mikolášek zastřelit jiného vojáka a tohle trauma není jasně napojené na Mikoláškův další život. Přitom válka ho poznamenala natolik, že – jak přiznává ve své knize – nebýt jí, nejspíš by se nevydal na léčitelskou dráhu. Měl tím na mysli primárně touhu pomáhat. Zároveň ale pochopil, že léčitelství je jeho cesta k moci. Respektive k tomu, aby se už nikdy necítil bezmocný a zároveň měl moc nad druhými.

Stejně jako nebyl Mikolášek dokonalý člověk, není ani Šarlatán dokonalý film. Ale právě v průsvitech nedokonalosti, které nutí promýšlet si vlastního Mikoláška, je inspirativní.

Zdroj: <https://www.respekt.cz/kultura/sarlatan-je-kazdy-mocny-muz-ktery-se-nedokaze-vyrovnat-se-svym-darem>